

İSLAM İKTİSADINDA BÖLÜŞÜM SİSTEMİNİN BİR ARACI OLARAK ZEKÂTIN ROLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmad Fayez HERSH*

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SAMAR**

Arş. Gör. Meryem YILMAZ***

Özet: İslam'ın beş şartından biri olarak zekât, dini, sosyal ve iktisadi boyutları olan mali bir ibadettir. Toplumda dayanışmanın, yardımlaşmanın ve kardeşliğin tesis edilmesinde rol oynayan bir sosyal güvenlik kurumudur. Gelir dağılımı, yeniden bölüşüm, sosyal refah gibi iktisadi konular açısından önemli bir araçtır. Zorunlu, kapsamlı, adil, sürekli, istikrarlı ve uygulamada esnek bir yapıya sahip olması onu benzer araçlardan ve kurumlardan ayırmaktadır. Bu çalışma, İslam iktisadında bölüşüm sisteminin bir aracı olarak zekâtın rolünü konu edinmektedir. Bu çerçevede öncelikle genel anlamda iktisat teorilerine göre bölüşüm faaliyeti üzerinde durulmaktadır. Ardından İslam iktisadında zekât kurumunu bölüşümün önemli bir aracı haline getiren ayırt edici özellikleri tespit edilmektedir. Böylece ilgili fikhî hükümler ve modern araştırmalardan hareketle tümevarım yöntemiyle elde edilen bulgular doğrultusunda, zekâtın bölüşüm sistemi içerisindeki rolü belirlenmektedir. Bu amaçla çalışma, bir giriş üç ana başlık ve bir sonuçtan meydana gelmektedir

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadı, Bölüşüm, Zekât, Fıkıh.

دور الزكاة كأداة في نظام التوزيع في الاقتصاد الإسلامي

ملخص: الزكاة عبادة ربانية وفريضة مالية أوجبها الله على المجتمع المسلم، وهي إحدى خصائصه الفريدة لما فيها من معان التكافل والتضامن والتعاون والإخاء والإيثار. هدف البحث إلى دراسة دور الزكاة في نظام التوزيع الإسلامي، كما سعت الدراسة إلى التعرف على أهداف عملية التوزيع في الاقتصاد الإسلامي وكذلك هدفت إلى معرفة الخصائص المميزة للزكاة التي جعلتها أداة فاعلة في إعادة توزيع الدخل والثروات. ولتحقيق أهداف الدراسة اتبع الباحث المنهج الاستقرائي بالاطلاع على الدراسات والأحكام ذات العلاقة بالموضوع، ومن ثم استخدم المنهج الاستنباطي لاستنتاج الدور الفاعل للزكاة كأداة في نظام التوزيع الإسلامي. وخلصت الدراسة إلى أن الزكاة جمعت بين أبعاد تعبدية واجتماعية واقتصادية، وتمتاز بعدد من الخصائص المميزة مثل الإلزام والشمول والعدالة والتكرار والاستمرارية والمرونة وغير ذلك من مزايا أهلتها لأن تلعب دورا مهما في الجانبين الاجتماعي والاقتصادي في المجتمعات.

الكلمات المفتاحية: الاقتصاد الإسلامي، التوزيع، الزكاة، الفقه

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmad.hersh@asbu.edu.tr

** Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, mahmut.samar@asbu.edu.tr

*** Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami ilimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, meryem.yilmaz@asbu.edu.tr

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumun bir kısmı yeterli maddi imkanlara sahip olarak hayatlarını sürdürürken, bir kısmı da maddi açıdan asgari geçim standardının altında kalmıştır. Günümüzde de bazı insanlar ekonomik sıkıntılar sebebiyle temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaktadır. Bunun en temel nedeni gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksullukla mücadelede yetersiz kalınmasıdır. Geleneksel iktisat cephesinde bu problemin çözüme kavuşturulması için kimi iktisatçılar sistemde revizyon ihtiyacı olduğuna dikkat çekerek birtakım önerilerde bulunmaktadır. Bu çerçevede faizin sifira indirilmesi ve %2,5 oranında vergilendirme önerisi dikkat çekmektedir. Esasında bu öneri, İslam iktisat teorisinin temel ilkesi olan faiz yasağını ve bir sosyal güvenlik kurumu olan zekât miktarını ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Nitekim faiz İslam'da kesin bir şekilde yasaklanmış ve zenginlerin mallarından her yıl %2,5 oranında zekât verilmesi fakirin hakkı olarak görülmüş ve farz kılınmıştır.

Bu noktada iktisadi bir değer olarak gelir dağılımına ilişkin problemlerin çözümünde zekâtın ne ölçüde alternatif olacağı sorusu gündeme gelmektedir. Bu nedenle modern İslam iktisadı literatüründe sosyal adalet, gelir dağılımı, toplumsal denge ve bölüşüm içerikli çalışmaların hemen hepsinde zekât müessesine değinilir. Bu anlamda zekâtın rolünü abartılı bulanlar olduğu gibi alternatif bir dağıtım aracı olarak ön plana çıkaran çalışmalar da bulunmaktadır. Burada araştırmacıların ittifakla kabul ettikleri husus, zekâtın yoksullukla mücadelede ve gelir dağılımında önemli bir role sahip olduğudur. Tartışılan husus; zekâtın bölüşümü hangi aşamada ve nasıl gerçekleştirdiğidir. Şu hâlde zekâtın gelir dağılımı üzerindeki rolünün tam olarak nerede ve nasıl ortaya çıktığı tespiti muhtaç bir konudur. Çünkü ancak bu doğru bir şekilde belirlenirse zekâtın sosyal adalet, toplumsal dayanışma ve adil gelir dağılımı üzerindeki gerçek rolü ortaya çıkacaktır.

Tartışma konusu olan bu hususun açıklığa kavuşması amacıyla ortaya koyduğumuz bu çalışma giriş ve sonuç dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde konu ile ilgili literatür değerlendirmesi yapılacaktır. İkinci bölümde ana hatlarıyla zekâtın fikhî hükümleri ele alınacaktır. Üçüncü bölümde İslam iktisadı ve diğer iktisadi sistemlere göre bölüşüm ve aşamaları üzerinde durulacaktır. Dördüncü ve son bölümde ise bölüşüm sisteminin bir aracı olarak zekâtın rolü değerlendirilecektir.

I. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İslam ekonomisinde bölüşüm konusunu ele alan az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunlardan biri Nilgün Tunçcan Ongan'a ait bir makaledir. Yazar, bu makalede İslam iktisat yazınının ortaya koyduğu görüşler değerlendirildiğinde İslamî hükümlerin biçimlendirdiği bir iktisadi sistemin kapitalizme alternatif üretme potansiyelinin dar olduğunun görüleceğini iddia etmektedir. Ona göre İslam iktisadı araştırmacıları bölüşüm odaklı ortak bir mücadelenin gerekliliğini savunurken bu mücadeleyi etkin hale getirecek grev, toplu pazarlık gibi hakları meşru görmeyerek kazanılmış hakları iptal etmektedir. İslam iktisadının günümüz koşullarında bölüşüm problemini ortadan kaldıracak bir sistem yapılandırmasının kendi metodolojisi çerçevesinde mümkün olmayacağını ifade eden yazarın eleştirel bir tutum içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca makalede ekonomik adalet kavramına merkezi bir önem atfedilmiş, İslam iktisadının adil dağılım için önerdiği zekât ve benzeri iktisadi faktörlere yeterince yer verilmemiştir.¹

“Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslam Ekonomisinde Zekât'ın Yeri” adlı bir makale kaleme alan Veli Sırım, İslam ekonomisinde zekâtın arz yönlü bir ekonomiyi dolaylı olarak teşvik ettiğini iddia etmektedir. Ona göre zekât toplumda dar gelirli insanların satın alma gücünü artırırken aynı zamanda varlıklı kesimin ürettiği hizmetlere olan talebi artıracak ve piyasayı hareketlendirecektir. Makalede arz yönlü iktisat meydana getirmede zekâtın rolü Kitap ve sünnetten çeşitli deliller ile ortaya konulmuş, daha sonra arz yönlü iktisat yaklaşımında İslami bakış açısının kapitalist bakış açıdan farkı, zekât müessesesi, faizin ve tekelleşmenin yasaklanması gibi konular merkeze alınarak aktarılmıştır.²

“Sosyal Adaletin Sağlanmasında İslami Yol ve Zekâtın Abartılan Rolü” başlıklı yazısında Fatih Savaşan, zekâtın yoksulluğu azaltıcı ve gelir dağılımını düzeltici rolünü ikrar ettiğini, fakat adil gelir dağılımında faiz yasağına daha çok vurgu yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre zekât yeniden dağıtımda rol alan bir araç iken faiz yasağı ve adil ücret ise gelir henüz oluşurken adaleti sağlamaya yöneliktir. Yazar, kapitalizmin sosyal adaleti sağlamaktan çok yoksulluk ve adaletsizliği yönetilebilir kılmayı hedeflediğini, İslam'ın ise sosyal adaleti öncelikli olarak amaçladığını ifade etmiştir. Adil gelir dağılımını ilk aşamada faiz yasağı ve adil ücretin sağladığını, zekâtın ise arazi durumlardan dolayı ortaya çıkabilecek adaletsizliği önlemesi amacıyla ikincil bir araç olarak “geliri yeniden dağıtıcı” bir mekanizma niteliğinde olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ancak yazı, görüş nite-

1 Ongan, “İslam Ekonomisinde Bölüşüm”, s. 213-238.

2 Sırım, “İslâm Ekonomisinde Zekât'ın Yeri”, s. 111-122.

liğinde olduğundan detaylara yer verilmemiştir. Bu yüzden konu tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamıştır.³

“Gelir Dağılımında Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı” başlıklı bir makale kaleme alan Murat Aydın, bu çalışmada zekâtın adil gelir dağılımını sağlamadaki etkisini ortaya koymayı ve toplumun zekât algısını incelemeyi hedeflemiştir. Yazar, zekâtın fikhî yönü ile ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen ekonomik boyutu ile ilgili yapılan çalışmaların çok daha az olduğunu ve bu alanda disiplinlerarası çalışmaların üretilemediğinin gözlemlendiğini vurgulamıştır. Makalede zekât müessesesi ve kapsamı ana hatlarıyla aktarılmış ve ayırt edici hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Toplumun zekâta teşvik edildiğinde ve güvenilir bir zekât sistemiyle karşılaştığında zekât verme konusunda duyarlılık gösterip göstermeyeceği anket yöntemi ile incelenmiş ve duyarlılık gösterecekleri bulgusuna ulaşılmıştır.⁴

“Refah Devleti Kapsamında Negatif Vergi ve İslam Ekonomisinde Zekât Müessesesi” başlıklı makalede Yusuf Temür, zekât müessesesinin toplumda yeri günümüzdeki sosyal yardım ve transfer sistemleriyle doldurulamayacak bir fayda ve etkinliği ihtiva ettiğini aktarmıştır. Çalışmada öncelikle negatif gelir vergisi, daha sonra negatif gelir vergisi açısından zekât konusu aktarılmıştır. Burada zekâtın negatif gelir vergisine benzeyen yönüne dikkat çekilmiş ve zekâtın günümüz devlet yönetimlerinde de uygulanabilir oluşu üzerinde durulmuştur. Bu anlamda, geliri yeterli ekonomik sınıra (kifayet) ulaşmayan kişilere zekât vasıtasıyla nakit gelir transferlerinin Diyanet İşleri Başkanlığı altında veya kurulacak bir vakıf aracılığıyla aktarılması önerisi getirilmiştir.⁵

“İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar” kitabının “Toplumsal İlişkiler, Bölüşüm ve Mülkiyet Üzerinden İslam’ın İktisadi Bakışı” adlı bölümünde, İslam iktisadi ana hatlarıyla aktarılmış ve bu iktisadın belirleyici özelliklerine yer verilmiştir. Makalemizde de desteklenen İslam’ın sosyal adaleti esas aldığı, fakat insanlar arasında eşitliği benimseyen sosyalist anlayıştan uzak olduğu şeklinde ifade edilebilecek düşünceye vurgu yapılmıştır. Bölüşüm kavramının da yer aldığı bölümde, bu kavramın İslam iktisadının temel hedeflerinden olan adil gelir dağılımı konusundaki önemine dikkat çekilmiş, bununla birlikte bölüşümle ilgili farklı meselelere yer verilmemiştir.⁶

3 Savaşan, “Sosyal Adaletin Sağlanmasında İslami Yol”, <https://haber.sakarya.edu.tr/sosyal-adaletin-saglanmasinda-islami-yol-ve-zekatin-abartilan-rolu-h43285.html>

4 Aydın, “Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, s. 55-72.

5 Temür, “Negatif Vergi ve İslam Ekonomisinde Zekât Müessesesi”, s. 114-124.

6 Genç - Süloğlu, “Toplumsal İlişkiler, Bölüşüm”, s. 165-188.

II. ZEKÂT

Çalışmamıza zemin oluşturması için ana hatlarıyla zekatla ilgili bazı kavramlara ve zekât ahkamıyla ilgili meselelere yer vermek yerinde olacaktır. Ancak bu hususların ayrıntılarını ilgili kaynaklara havale ederek kısaca ele almakla yetineceğiz.⁷ İslam'ın beş şartından biri olan zekât hem çok önemli bir ibadet hem de mali bir yükümlülüktür. Zekât, sözlükte artma (nema), arıtma (temizlik); övgü ve bereket anlamlarına gelir. Fıkhî terminolojide bir malın belirli bir miktarını, belirli bir zaman sonra hak eden bir kısım Müslümana hiçbir menfaat beklemezsizin Allah rızası için vermek ve temlik etmekten ibarettir.⁸ Başka bir ifadeyle Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından -malın türüne göre değişse de- sabit oranda alınan paydır.⁹

Zekât, sırf Allah'ın emri olduğu için ifa edilmesi gereken farz bir ibadettir. Bununla birlikte dinî ve ahlâkî değerleri yüceltmek, sosyal yapıyı güçlendirmek ve ekonomik hayata canlılık getirmek gibi bireysel ve toplumsal birçok yararı ihtiva etmektedir. Nitekim zekât kelimesinin etimolojisinde bulunan artma (nema) anlamı, dünyada malın artmasına, ahirette sevap kazanmaya vesile oluşuna işaret etmektedir. Tathir (temizleme) manası da kişinin maddî ve mânevî varlığını temizlemesi ve arıtmayı sağlaması yönüyle ilgilidir. Zekât, İslam'da toplumda denge ve sosyal adaletin sağlanması amacıyla gelirin yeniden dağıtım aracı olarak belirlenen yöntemlerin başında gelir. Bu anlamda zekâtın sosyal dayanışmayı güçlendiren bir işleve sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca sermayenin yatırıma yönelmesini sağlayarak âtıl kalmasının önüne geçer ve ekonomiye kazandırılmasında etkin bir rol oynar.

İslam'ın beş şartından biri olan zekâtın farz oluşu Kitap, sünnet ve icma ile sabittir.¹⁰ Nitekim Kur'an'da “*Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*”¹¹ ve “*Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!*”¹² emirleri yer almaktadır. Sünnette ise zekâtın farz oluşuna delâlet eden

7 Yusuf Kardâvî, *Fıkhü'z-zekat*, I, 2; Abdürrezzak el-Ânî, *Masarifü'z-zekat*, s. 29 vd.

8 Bilmen, *Hukûk-ı İslamiyye*, IV, 77.

9 Erkal, “Zekât”, s. 207.

10 Ebû Bekir Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, I, 283.

11 Bakara 2/43

12 Tevbe 9/103. Bu ayet, imkanları olduğu halde Tebuk seferine katılmayıp sonradan pişman olanların mallarını sadaka olarak veya yükümlü oldukları zekat olarak vermek istemeleri ve bunun Hz. Peygamber tarafından kabul edilmemesi üzerine inmiştir. Ancak “sebebin hususiliği hükmün umumiliğine engel olmadığı” kaidesine zekat malları temzileyici özelliğinin genel olduğu alimlerce kabul edilmektedir. Bkz. *Kur'an Yolu*, Tevbe 9/103. ayetin tefsiri.

birçok delil bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.s), Muaz b. Cebel'i (r.a) Yemen'e gönderirken "Allah kendilerine mallarından zekâtı farz kılmıştır; bu zekât zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir."¹³ talimatını vermiştir.

A. Zekâtın Vücûb ve Sıhhat Şartları

Zekâtın farz olması için bir kısmı mükellefle bir kısmı da malla ilgili bazı şartlar aranır. Buna göre bir kimsenin zekât ödemekle yükümlü tutulabilmesi için Müslüman, akıl-bâliğ ve hür olması ve zekât vermenin farz olduğunu bilmesi şarttır. Ayrıca borçlu olmaması gerekir. Bir malın zekâta tabi olması için; tam mülkiyet, yıllanma (*havelân-ı havl*), nisap, nemâ ve asli ihtiyaçtan fazla olması şartı aranır. Buna göre mükellef, artıci nitelikte olan nisap miktarı mala tam mülkiyetle sahip olduktan sonra bir yıl geçmesi gerekir. Yerine getirilmesinin geçerli olması, yani sıhhati için niyet ve temlik olmak üzere iki aslî şart aranır.¹⁴ Niyet, Allah Teala için ihlas ve kasd/yönelme anlamına gelmektedir.¹⁵ Temlik ise zekâtı hak sahibi belli zümrelerin eşya üzerindeki mülkiyetine geçirmektir.¹⁶

B. Zekât Verilecek Yerler ve Zekâta Tâbi Mallar

Kur'an-ı Kerim zekâtın sarf yerlerini şu ayet-i kerime ile açıklamıştır: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."¹⁷

Zekâtla ilgili fikhî-iktisadi tartışmaların yoğun olduğu konuların başında, hangi malların ne ölçüde zekâta tabi tutulacağı gelir. Belirtmek gerekir ki zekâta tâbi malların sayısı oldukça fazladır ve bu çalışmanın kapsamı ve sınırları açısından hepsine yer verme imkânımız bulunmamaktadır. Fakat en yaygın olanlarını şu şekilde sayabiliriz: Mübadele aracı olması bakımından nakit veya külçe altın ve gümüş, diğer paralar, kıymetli evrak, toprak ürünleri, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, ticaret malları, tahvil, hisse senedi, kiraya verilmiş binalar ve bunun gibi yatırım için ayrılan malların tamamı.¹⁸

13 Buhârî, "Zekât", 1.

14 Ebû Bekir Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, I, s. 285.

15 Dönmez, "Niyet", s. 172.

16 Aybakan, "Temlik", s. 428.

17 *Kur'an Yolu Meali*, et-Tevbe 9/60. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Tevbe-suresi/1295/60-ayet-tefsiri> (Erişim 05 Mayıs 2020).

18 Erkal, "Zekât", s. 200-203.

Bilindiği üzere altın ve gümüş ile kıymetli evraklar ve ticaret mallarında zekât miktarı yüzde 2,5'tur.¹⁹ Başka sınıfların (zirai ürünler, hayvanlar, madenler vs.) zekâtında ise sınıflandırma ve ayrıntı oldukça fazladır. Bu detaylara klasik fıkıh kitaplarında ve konuyla ilgili modern araştırmalarda ulaşılabilir.

C. Zekâtın Önemi ve Meşruiyetinin Hikmeti

Zekât, farz bir ibadet ve mali bir yükümlülük olması bakımından oldukça önemlidir. Aynı zamanda dini, ahlaki ve kanunî açıdan en üst düzey bağlayıcılık ve yükümlülük içermektedir. Bu ibadetin faydası, menfaati ve önemi yalnızca bireyin kendisiyle sınırlı değildir, toplumun tüm üyelerine ulaşır. Şayet bağımsızlığını elinde tutuyorsa faydası bütün ümmeti kapsayan mali bir yükümlülüktür. İlim adamları, zekât hükmünün çeşitli hikmetlerinden söz etmektedir. Bunlardan bazıları farklı yönleriyle şunlardır:

1-Malın hakkı: Temizlik, bereket ve fazlalık getirir.

2-Zengin hakkı: Allah'tan bir imtihandır ve ecrini yine ondan alacaktır. Görünüşte zengin servetini eksiltir gibi görünse de fakirlere satın alma gücü kazandırdığı için piyasanın canlanmasına vesile olur. Ayrıca zenginler her yıl zekât vereceklerini bildikleri için mallarını âtil bırakmayıp nemalendireceklerdir. Böylece üretimin artmasına ve zenginliğin çoğalmasına katkıda bulunur.

3-Fakirin hakkı: Fakirler ve düşkünler için bir iyilik ve onların yoksulluklarını giderme anlamı taşır. Ayrıca fakirin kalbindeki kin ve haset ateşini söndürür, onu hırsızlık, haset ve kin gibi günahlara düşmekten uzaklaştırır. En önemlisi de ihtiyaçları gayri meşru yollardan karşılamak zorunda kalmazlar.

4-Toplumun hakkı: Allah'ın gazabını ve cezasını uzaklaştırır ve toplumu gruplaşmadan, çekişmelerden ve ayrılıklardan kurtarır. Zekât sayesinde toplum fertleri arasında sosyal dayanışma ve yardımlaşma gerçekleştirilir. Zekât, toplumun zengin, fakir ve orta tabakaları arasındaki uçurum için köprü görevi görmektedir.²⁰

19 Zekâta tâbî mallarda nisap miktarının yeniden hesaplanması gerektiğini öne süren çağdaş görüşler bulunmaktadır. Bk. Yusuf el-Kardâvi, *Fıkhu'z-zekât*; Osman Güman, "Zekât Nisabına Dair Çağdaş Yaklaşımlar"; a.m.f., "Zekât Nisab Değerlerinin Güncellenmesi"; Mehmet Erdoğan, "Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi"; Muhammed b. Tavî et-Tancı, "Zekâtın Ödenmesine Dair Bazı Mülâhazalar"; Ahmet Tabakoğlu, "Nisâb, Para ve Gelir Dağılımı".

20 Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 91-93.

III. İKTİSAT TEORİLERİNE GÖRE BÖLÜŞÜM KAVRAMI

Bölüşüm (Ing. Distribution, Ar. et-Tevzî‘), iktisat ilminin en önemli unsurlarından ve konularından biridir. Çünkü üretim ve tüketim başta olmak üzere ekonomik sürecin tüm faktörleri için bağlayıcı bir gereklilik olarak görülür. Başta kapitalistler olmak üzere genelde iktisatçılara göre bölüşüm kavramı çeşitli anlamlara gelmektedir ve ana hatlarıyla bu anlam hemen hepsinde aynıdır. Bu konuda İslam iktisadı ile diğer iktisadi sistemler arasındaki ihtilafın mefhumla ilgili olmadığını, ilkesel ve fikri anlamdaki farklılığa dayandığını belirtmek gerekir. Birtakım değerlendirmelerle birlikte bölüşüm kavramının ifade ettiği anlamları ve bölüşümün aşamalarını aşağıda birer başlık altında ele alabiliriz.

A. Kapitalizmde Bölüşüm

Kapitalistlere göre servetin bölüşümü veya bölüşüm, üretilen malların nakdî kıymetinin üretim kaynaklarına ve faktörlerine dağıtılmasıdır. Yani bir ekonomide belirli bir dönemde elde edilen toplam gelirin; emek, sermaye, toprak/doğa ve girişimciden oluşan üretim faktörlerine, ücret, faiz, rant ve kâr olarak dağıtılmasıdır. Üretime katılan faktörlerden her biri katılımlarının karşılığında bir gelire sahip olur. Buna göre sermayenin karşılığı faiz, toprağın/doğanın geliri rant, emeğin/amelin karşılığı ücret, girişimcinin geliri kârdır.²¹ İktisat teorisyenleri, yazılarında bölüşüm konusunu çeşitli şekillerde ve birkaç grupta ele almaktadırlar. Kapitalist sistemin bakış açısına göre bölüşüm genel anlamda iki kısma ayrılmaktadır.²²

1. Teorik/Doktriner Bölüşüm

Bireysel bölüşüm veya doktriner bölüşüm olarak da isimlendirilmektedir. Bu bölüşüm türü, İslami, kapitalist ya da komünist olsun toplumda egemen olan ekonomik sistemin temelini oluşturan düşünceye dayanmaktadır. Teorik/bireysel bölüşümü, bir toplumda, belli bir zaman diliminde -ki bu genelde bir yıl olmaktadır- iktisadi hareketlilikteki katkılarına bakmaksızın bütün fertlerin kazandığı gerçek gelir şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu bölüşüm, içerdiği madenler sebebiyle toprağın/yerin de aralarında bulunduğu çeşitli üretim faktörlerinden bireyin sahip olduğu miktara dayanır. Bununla birlikte şahsi bölüşüm sistemi, herhangi bir kabilenin lideri olarak ya da dinî bir vasıf sebebiyle belli bir gelir kazanmış olabileceği için kişinin sosyal ve dinî konumuna da bağlı olarak gerçekleşebilir.²³

21 Detaylar için bk. Muhammed Bâkır es-Sadr, *İktisâdunâ*, s. 389; Salâhuddîn Nâmîk, *Tevziû's-serve*, s. 18-19; Ebû İsmail, *Usûlü'l-İktisâd*, s. 395; Öztürk - İnan, "İktisadi Sistemlerde Bölüşüm Sorunu", s. 31.

22 Mustafa el-Hatîb, "Eseru'z-zekâ", s. 217-218; Rifat el-Ûdi, *Nazarîyyetü't-Tevzi'*, s. 283.

23 Pehlivan, "Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları" s. 25.

2. Fonksiyonel Bölüşüm

Pratik bölüşüm olarak da isimlendirilen fonksiyonel bölüşümün önemi, toplumun fakirlik ve zenginlik olgusuna odaklanmaktadır. Esasen birinci bölüşüm türüne bağlıdır. Fonksiyonel bölüşüm teorisi, gelirin üretim sürecine doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan üretim faktörlerine bölüştürülmesini incelemektedir. Dolayısıyla kapitalizmde bu teori, üretim faktörlerinin gelirlerini inceleyen, faktör fiyatlarını araştıran mikro teorinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Üretim faktörlerinin gelirleri olan ücret, rant, kâr ve faizin ne olacağı ve nasıl şekilleneceği özelde bölüşüm teorisinin genelde mikro teorinin alanıdır. Buna göre kapitalist sistemde işçinin geliri ücreti, arazi/toprak sahibinin geliri rant, sermaye sahibinin geliri faiz, girişimcinin geliri kârdır.²⁴

B. Sosyalizmde Bölüşüm

Sosyalist sistemlerde bölüşüm sistemi iki aşamalıdır. İlk aşamada bölüşümün kuralı olarak “Herkesten yeteneğine/gücüne göre ve herkese emeğine göre” şeklinde formüle edilen prensip benimsenmektedir. Bu prensibe göre toplumun her bireyi gücü ve enerjisi nispetinde çalışır ve kendisine yaptığı işe göre karşılığı verilir. Dolayısıyla bölüşüm, bireyin yaptığı işe ve üretimdeki katkısına göre yapılır. Bölüşümün ikinci aşaması komünist düşünceye dayanır. Burada yine herkes gücü yettiği kadar çalışır, fakat bölüşüm ihtiyaca göre olur. Yani “Herkesten yeteneğine, herkese ihtiyacına göre” prensibi esas alınır. Bütün bunlar, devletin genel anlamda üretim araçlarının çoğuna sahip olduğu fikrine dayanmaktadır. Devlet bu şekilde üretimi ve bölüşümü tekeline alır ve fiyatları kontrolü altında tutar.²⁵

C. İslam İktisat Düşüncesinde Bölüşüm

İslam iktisadı, beşerî sistemlere göre daha kapsamlı bir bölüşüm sistemi ile ön plana çıkmaktadır. İslam iktisadında bölüşüm, birkaç aşama içeren bir yapıya sahiptir. Muhammed Bakır es-Sadr’a göre, İslam iktisadında bölüşümün anlamı, üretimin maddi kaynaklarının ve üretilen zenginliğin bölüştürülmesidir. Maddi kaynaklar, toprak ve çeşitli ürünler üretmek için gerekli olan hammadde ile araçlardır. Üretilen zenginlik ise insanın doğa ile olan beşerî çalışmaları sonucunda maddi üretim kaynaklarının bileşimiyle meydana gelen ürünlerdir.²⁶ Daha açık bir

24 Öztürk, «Bölüşüm ve Ortaklık Ekonomisi», s. 95.

25 Öztürk, «Bölüşüm ve Ortaklık Ekonomisi», s. 38.

26 Muhammed Bâkır es-Sadr, *İktisâdunâ*, s. 387-388.

ifadeyle, beşerî ve maddi kaynaklar kullanılarak kazanılan mal ve hizmetlerin tamamı üretilmiş zenginlik kategorisine girmektedir. Enes ez-Zerka'ya göre ise İslam ekonomisinde bölüşüm kavramının anlamı, gelirin ya da servetin fertler arasında aktarılması, bölüştürülmesi ya da yeniden taksim edilmesidir. Bunun bir piyasadaki ticari işlemlerde olduğu gibi bedel karşılığında veya miras gibi bir başka yolla olması arasında fark yoktur. Bölüşümün hibe ve vakıf gibi doğrudan fertler arasında ya da zâhir malların zekâtı gibi fertler arasında ama devlet yoluyla gerçekleşmesi ya da hazine den bireye asgari geçimini sağlayacak kadar maaş verilmesi gibi devlet ve fertler arasında olması da mümkündür. Yine fitir sadakası gibi bir yükümlülük veya nafil sadakalar gibi gönüllü olarak bireyler arasında gerçekleşebilir.²⁷

Tanımlardan anlaşıldığı üzere İslam iktisadında bölüşüm, toplumun reel hasılasının üretim işlemine katkıda bulunan üretim faktörlerine dağıtımıyla sınırlı değildir. Aksine İslam iktisadı, daha geniş çerçevede bir bölüşümü gerçekleştirmek için çalışır. Bu bölüşüm kapsayıcı nitelikte farklı aşamalardan oluşur ve daha doğru/hassas araçlara sahiptir. Bu şekilde bölüşümün bütün taraflarına hakkı teslim edilir.²⁸ İslam iktisadında bölüşüm sisteminin kendisiyle temayüz ettiği aşamaları aşağıda belirtilen şekilde özetlemek mümkündür:

1. Bölüşümün Başlangıç Aşaması

Bölüşümün başlangıç aşaması, üretimden önceki bölüşüm aşaması veya çekirdek aşama olarak da adlandırılır. Bu aşamada servet ve kaynakların dağılımı mülkiyet sistemi içinde gerçekleşir. Bu aynı zamanda İslam iktisadında servet ve mülkiyet dağılımını kontrol eder. Bu mülkiyet İslam'ın felsefesine ve özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ve devlet mülkiyeti (beytülmâl) şeklinde birkaç kısımdan oluşan kendine özgü mülkiyet teorisine tabidir.²⁹

Bu aşamada üretim kaynakları, hammaddeleri ve doğal kaynaklarıyla tabiatın dağıtımını birtakım ilkeler, değerler ve kurallar doğrultusunda adil bir şekilde gerçekleştirir. Bu, toplumda bireyin davranışlarını kontrol altına almaktır, gelişigüzel bir bölüşüm değildir. İslam hukukuna göre mülkiyet hakkını iktisap etmenin birçok sebebi bulunmaktadır. Ancak bunlar temelde aslen ve naklen/devren olmak üzere iki grupta toplanabilir. Naklen/devren iktisap yolları, akitler ve halefiyet olarak ikiye ayrılır. Bu nedenle miras, hibe, vasiyet ve satın alma devren iktisap yollarının

27 Enes ez-Zerkâ, "Nazmu't-tevzi'i'l-İslâmiyye", s. 15.

28 Yaka, "İslam İktisadının 'Adil Gelir Dağılımı' İlkesi", s. 264.

29 Mikdad - Ukkâşe, "Heykelü'l-iktisâdî'l-İslâmi", s. 51.

dandır. Mülkiyetin sıfırdan kazanılması anlamına gelen aslen iktisap yollarının bölüşümün bir türü olduğu açıkça görülmektedir. Fıkıh kaynaklarında bunlar; ihraz (ihyâü'l-mevât, ot ve odun toplama, avlanma vb.), lükatâ, rikâz (define bulmak), hukukî tağyir, karıştırma ve birleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰

İslam hukuku kabul ettiği mülk edinme sebepleri açısından diğer hukuk sistemlerinden ayrılmaktadır. Örneğin, ölü araziye ihya etmek ve iktâ uygulaması gibi. Ölü araziye ihya etmek, sahihsiz ve işlenmemiş (mevât) bir arazinin mâlik olma iradesiyle işlenmesi ve imarını ifade eder.³¹ Bu mülk edinme çeşidinin delili şu rivayettir: “*Kim ölü bir toprağı ihyâ ederse, o toprak onundur. Haksız dökülen ter için bir hak yoktur*”³²

İktâ, kamu otoritesinin tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis etmesine denilmektedir. İktâ sistemi, kamu otoritesinin mülkiyet üzerindeki tasarruf hakkıyla doğrudan ilgilidir. Klasik fıkıh diliyle söyleyecek olursak iktâ siyaset-i şer’iyyeye bağlı bir sistemdir. Bu nedenle iktânın geçerli olması için kamu otoritesinin iradesiyle birlikte arazinin ihya edilmesi için amelle birleşmesi gerekir. Zira amelin olmaması durumunda iktâ uygulaması da olmayacaktır.³³ Bu yüzden İslam hukuku işgali ve/veya el koymayı tek başına mülkiyet sebebi olarak görmemiş, buna ihya şartını da ilave etmiştir.³⁴

Buradan hareketle bölüşümün bu aşamasının önemli bir işleve sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Öncelikle mülkiyet ve serveti kontrol altına alıp bir grubun tekeli altına alınmasını engelleyerek önemli bir fonksiyon yerine getirmektedir. Buna bağlı olarak servetin yerleşik ilkelere göre ve birtakım kriterler doğrultusunda bölüştürülmesine katkıda bulunmaktadır.³⁵

2. Fonksiyonel Bölüşüm Aşaması

Fonksiyonel bölüşüm, ürün ya da servet olarak gerçekleşmiş reel üretimin veya ortaya çıkan gelirin üretim faaliyetine katılan üretim faktörleri arasında katkıları oranında paylaştırılmasıdır.³⁶

30 Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, III, s. 258; Kesici, “Mülkiyeti Aslen İktisap Yolları” s. 17-18.

31 Aktan, “İhya”, s. 7.

32 Buhâri, “Hars”, 15; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İmâre”, 37.

33 Gözübenli, “İktâ”, s. 49.

34 Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III, s. 80.

35 Abdülcebbar es-Sibâi, “Zekâtta İhtisas Çalışması” ders sunumu, (02 Ekim 2002), Yermük Üniversitesi, Ürdün.

36 Mikdad - Ukkâşe, “Heykelü'l-iktisâdi'l-İslâmî”, s. 52.

Bilindiği üzere geleneksel iktisat düşüncesine göre bu aşamada bölüşüm piyasa ekonomisinde mevcut dört faktör üzerinde yapılmaktadır. Bunlar işgücü, doğa/toprak, sermaye ve girişimciliktir. Bu dört faktörün her biri bir getiri için kullanılmaktadır. İşgücü (emek), zihinsel ve bedensel çalışmayı ifade eder ve getirisi ücrettir. Toprağın ve doğal kaynakların getirisi ranttır. Üretimde kullanılan yapay ekipman, teçhizat ve araçları ifade eden sermayenin getirisi faizdir. Girişimcilik, diğer üretim elemanlarının (doğa, emek, sermaye) sistemli ve bilinçli bir şekilde bir araya getirilerek mal ve hizmet üretiminin sağlanmasıdır. Kurduğu organizasyon, aldığı risk ve becerisi sebebiyle girişimcinin getirisi kârdır.³⁷

İslam'ın fonksiyonel bölüşüm çeşidi ve aşaması karşısındaki duruşu, İslam iktisadının şer'î-fıkhi boyutuna uygun olarak belirli alanlarda farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla modern iktisat teorisinde ve kapitalist uygulamalarda olduğundan farklıdır. Buna göre İslam iktisadında üretim faktörleri üçe ayrılmaktadır:

i. Emek/İşgücü

İslam iktisadında emek faktörü işçi, mudârib ve girişimci olmak üzere kendi içinde üçe ayrılır. İşçi, piyasa ekonomisinde çalışan ve ücret alan kişidir. Mudârib, sermayeyi işleten kişidir ve projenin kazanması halinde kâr elde eder. Girişimci, risk alarak ve diğer üretim faktörlerini yöneterek kârın tamamını alır.

ii. Toprak

Ekilmemiş/boş arazi (tarla) ve ağaçlıklı bağ-bahçe yeri olmak üzere iki kısımda ele alınır. Tarlada emek üç farklı şekilde karşımıza çıkar. (a) aynî ya da nakdî bir bedel karşılığında kiraya verilmesi. (b) Muhabere adı verilen ve tüm masrafların emek sahibine ait olduğu ekin ortaklığı yapılması. Bu ortaklık türünde çiftçi arazi sahibine anlaşılan oran üzerinden ödeme yapar. (c) Müzâraâ; tüm masrafların tarla sahibine ait olduğu zirai ortaklık. Müzâraa akdinde bütün masrafları üstlenen arazi sahibi, çiftçiye ödeme yapar. Ağaçlıklı yer ise müsâkat akdi yapılabilen bağ veya bahçedir. Müsâkât, elde edilecek ürünün belirli oranlarda paylaşılması esasına dayanan ve bakıma muhtaç ağaçların bakımını konu edinen bir akittir.³⁸

iii. Sermaye

Sermaye (Ar. re'sü'l-mâl), fiziki ve mali ya da aynî ve nakdî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Nakdî sermaye para olarak konan sermayedir. Gerek aynî

37 Öztürk, "Gelir Bölüşümü", s. 77; Efe, "Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi", s. 203.

38 Döndüren, "Müsâkât", s. 70.

gerek nakdî olsun sermaye malları, gelecekte diğer tüketim mallarını ve hizmetleri üretmek için kullanılır.

İslam iktisadı nakdi sermayeyi ve üretim sürecindeki rolünü kabul eder. Dolayısıyla nakit olan sermaye üretim sürecine tahsis edilir ve sürece dahil edilirse katlandığı risk karşılığında kâr adı altında toplam gelirden pay alabilmektedir. Sermayenin üretime katılması genelde ortak yöntemiyle sağlanmaktadır. Bunlardan biri sermaye ortaklığı (*müşâreke*), ikincisi ise emek-sermaye ortaklığıdır (*mudârebe*). Her iki yöntemle de sermayenin bir finansman aracı olarak kâr elde etmesi kabul edilir.³⁹ Beşerî nitelikli modern iktisat teorilerinde sermayenin geliri olan faizi İslam kabul etmez ve yasaklar. Çünkü ribâ, paranın kiralınması ve garanti altına alınmasıdır. Bu şekilde gelir, riske girilmeden kazanılmış olur. Çünkü İslam iktisadında sermayenin üretken olması esastır ve üretime katıldığı oranda gelirden pay alabilir. Aksi durumda üretimden bir paya sahip olmaz.⁴⁰

İslam iktisat teorisinde kârın kabul edilip faizin reddedilmesi şu şekilde izah edilebilir: Öncelikle faiz ve kâr yapısal olarak birbirinden farklıdır. Faizde, sermaye sahibi, anaparayı ve faizini garanti altına aldığı için sermayenin kullanım keyfiyetiyle ilgilenmemektedir. Buna karşılık sermayenin kâr-zarar ortaklığı esasına dayalı olarak kullanılması durumunda para sahibi, paranın nerede ve ne şekilde kullanıldığını yakından takip eder. Buradan hareketle faizin üretken bir faaliyetin sonucu olmadığı, buna karşılık kârın üretken bir uğraş sonunda elde edildiği ifade edilmektedir. Özetle faizde sermaye sahibinin üretim sürecine bir katkısı yokken, kârda ise üretim ve pazarlama boyunca etkindir.⁴¹ Bunun da temel sebebi, faizin sabit bir gelir olması, kârın ise katlanılan riske ve girişimcinin yeteneğine göre değişken nitelikte olmasıdır. Neticede herkes daha fazla kâr etme amacıyla çalışacağı için kârın üretim sürecine etkisi ve katkısı açıkça görülmektedir.

Aynî sermayeye modern iktisat literatüründe malsal veya fiziki sermaye denmektedir. Alet, makine ve ekipman benzeri para dışındaki bütün sermaye unsurlarını içermektedir. Bu sermaye türü, üretim sürecine farklı şekillerde katılarak üretimden pay alabilir. Örneğin kullanılması suretiyle kira bedeli olarak muayyen bir ücret alabilir. Şirket akitlerinde (*mudârebe* vb.) sermayenin bir kısmını oluşturmak suretiyle şirketin elde edeceği kârdan pay alabilir. Belirtmek gerekir ki sermayenin aynî mal olması İslam hukukçuları arasında ihtilafıdır. Ne var ki bu ihtilafın esası, ortakların haklarının korunması ve anlaşmazlığa yol açacak kapalı

39 Bayındır, "Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", s. 155.

40 Efe, "Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi", s. 206.

41 Efe, "Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi", s. 208.

noktaların bırakılmamasına dayalıdır. Günümüzde ortaklıklar merî mevzuat çerçevesinde yapıldığından tartışma son bulmuştur.⁴²

Buraya kadar fikhî hükümler açısından yapılan tasnife yer vermiş olduk. Öyle görünmektedir ki İslam iktisadı, beşerî olan diğer iktisadi sistemlerle bazı açılardan uyum sağlarken, bazı açılardan ise ayrılmaktadır. Ayrıca yukarıda geçtiği şekilde tasnif edilen İslam iktisadı bölüşüm sisteminin “her hak sahibine hakkını vermeye çalışarak”, servetin ve gelirin üretim faktörlerine adil bir şekilde dağılımını gözettiği müşahede edilmektedir. Aynı zamanda bu bölüşüm başta işçi, mal sahibi, kiracı ve çiftçi olmak üzere genel olarak halkın tüm kesimlerini mal sahibi yapmakta ve toplam gelirden pay vermektedir. Bu da Müslüman toplumda servetin bölüştürülmesi için ideal bir düzen olduğu anlamına gelir.

3. Yeniden Bölüşüm Aşaması

Modern iktisat teorisinde ikincil dağıtım olarak bilinen bu aşama, gelirin fonksiyonel esaslara bağlı kalınmadan yeniden dağıtımından ibarettir. Şöyle ki; fonksiyonel olarak dağıtımı gerçekleştirilen gelirlerin bir kısmı geri çekilerek yeni hak edenlere fonksiyonel olmayan esaslara göre bölüştürülür. İslam iktisat teorisinde fonksiyonel olmayan esaslardan kasıt genel anlamda “ihtiyaç”tır. Bu da İslam hukukunda zekât gibi mali ibadetlerin dağıtım usulünü belirleyen prensiplerdir. Çünkü infak kavramı altına giren mali yükümlülükler bir hak olarak ihtiyaç sahiplerinin ulusal gelir içerisindeki payını ifade eder. Bu hak sayesinde elde edilen gelirler iş, emek, sermaye veya işletme gibi bir üretim faktörünün karşılığı olmadığı için fonksiyonel değildir. Farz bir ibadet olması hasebiyle mali yükümlülüklerin rol modeli mesabesinde olan zekâtın sarf yerleri hemen her toplumda acil ihtiyaç sahiplerini örneklendirmeyi amaçlamaktadır. Bu durum, yeniden bölüşüm aşamasında zekâtın önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Nitekim İslami bölüşüm sisteminin yapısındaki tasnife göre son aşamada yer almaktadır. Bu anlamda zekât, yoksul ve muhtaçların yararına zenginlerin malından alınması gereken bir hak olarak⁴³ bölüşümün yeniden yapılmasını sağlamaktadır. Buradan hareketle İslam iktisadında yeniden bölüşüm kavramının ifade ettiği anlamı şu şekilde özetleyebiliriz: Bir ekonomik sistemin gelir ve serveti toplum üyeleri arasında belirli bir grupta yoğunlaşmasını ve ardından insanların hayatlarının farklı

42 Bayındır, “Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, s. 156.

43 Bilindiği üzere zekâtın hedef kitlesinde yoksul ve muhtaçların dışında kalan diğer sınıflarda muhtaç olma şartı aranmamaktadır. Şu kadar var ki günümüz toplumlarında diğer sınıfların birçoğu mevcut değildir. Öte taraftan bu makale, sadece bu yönünü ele almaktadır. Bu nedenle yukarıdaki değerlendirmelerden zekâtın bunun dışında farklı amaçlara yönelik rollerinin bulunmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Belki zekâtın en belirgin rolü gelirin yeniden dağılımını sağlayan bir araç olduğu anlaşılabilir.

yönlerinde tahakküm sahibi olmasını önleyecek şekilde dolaşıma sokmak için sahip olduğu araç ve gereçlerin toplamıdır. Bu araçlar, toplum üyeleri arasında iktisadi açıdan aşırı farklılıkları, sosyal sınıfların oluşmasına imkân vermeyecek şekilde önleme işlevselliğini taşımalıdır. Zira sosyal sınıflar, toplum yapısında büyük bir çatlak oluşturur ve neticede toplumsal sorunlar artış gösterir.⁴⁴

Bu noktada bir hususun altını çizmek istiyoruz. İslam ekonomisinde yeniden bölüşüm kavramının ifade ettiği anlam, modern iktisat teorileri ile aynıdır. Ancak temelleri, araçları ve hedefleri bakımından farklılık göstermektedir. Çünkü İslam iktisadı zekât, miras, kefâret gibi diğer sistemlerden farklı araçlar kullanır. Ayrıca yeniden bölüşüm sistemiyle servetin toplumun belirli bir kesiminde toplanmasını engellemeyi hedefler. İslam hukukçuları bu konuyu düşünsel, sosyolojik ve felsefi açıdan ele alarak sosyal adalet, sosyal dayanışma, sosyal güvence, yoksullukla mücadele gibi birtakım başlıklar altında incelemişler ve İslam iktisadının diğer iktisadi sistemlerden ayrıldığını ortaya koymuşlardır. Mesela bugünkü yaygın iktisadi sistemlerde gelir, sadece üretime aktif olarak katılanlar arasında paylaşılır. İslam iktisadında ise toplumun tüm sınıflarına toplam gelirden pay verilir. Bu anlayış, “gerçekte mülk Allah’ındır” inancı gereği malın sadece sahibine ait bir hak olmadığı düşüncesinden kaynaklanır. Bundan dolayı üretime katılmayanların ya da katılma imkanından yoksun olanların da toplam gelirden pay alması için mal üzerinde birçok hak bulunmaktadır. Yeniden bölüşüm sisteminde bunu sağlayan, infak adı altında toplayabileceğimiz zekât, sadaka, fitre vb. mali ibadetlerdir.⁴⁵

İslam iktisadı yazınında bazı yazarlar, İslami perspektife göre Müslüman toplumda yeniden bölüşüm araçlarını ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki, zorunlu yeniden bölüşümdür. Yeniden bölüşümün bu türü şu kısımları içermektedir: Yakınların nafakası, zekât, fitır sadakası, ücretli işe alım, zorunlu karz, fey, haraç, humus (ganimetin beşte biri), vergi, malî kefaretlar, adaklar, âkile (diyetler) ve miras. İkincisi ise tercihe bağlı (ihtiyarî) yeniden bölüşümdür. Bu da şu araçları ve yolları içermektedir: Sürekli ve kalıcı hayırlar anlamına gelen sadaka-i câriyeler (vakıflar vb.), vasiyetler, hibeler, hediyeler, ariyetler, burslar, karz-ı hasenler ve ibdâ.⁴⁶

Gerek varlığı gerekse kısımları bakımından diğerlerinden ayrılan İslam iktisadının zorunlu yeniden bölüşüm aşamasında görüldüğü üzere zekât, İslam iktisadı bölüşüm sisteminin son aşamaları içerisinde yer almaktadır. Bu ise yeniden bölüşüm aşamasıdır.

44 Abdullah Muhtâr Yûnus, *el-Milkiyye fi Ş-Şeriatil-İslâmiyye*, s. 41-42.

45 Yaka, “İslam İktisadının ‘Adil Gelir Dağılımı’ İlkesi”, s. 265-266; Karadağı, *İslam İktisadına Giriş*, s. 225.

46 İbdâ, kârın tamamının sermaye sahibine ait olması şartıyla işleticiye sermaye verme anlamında bir fıkıh terimidir. Bk. Gedikli, “İbdâ”, s. 262; Çeker, *Fıkıh Dersleri-1*, s. 214.

D. İslam İktisadında Bölüşümün Hedefleri ve Dayanak Noktaları

İslam iktisadı, belirli bir dağıtım hedefini kabul etmiş ve bu hedefin gerçekleşmesi için bir dağıtım yapısı tasarlamıştır. Gerçekleştirilmek istenen hedef, “toplum üyeleri arasında malların bölüşümünde adaletin sağlanması” olarak ifade edilebilir. Şu kadar var ki neredeyse bütün iktisat ekolleri bu hedef etrafında birleşmiş ve her biri bunu gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Fakat İslam iktisat teorisi farklı esaslara ve araçlara dayanmaktadır, bu nedenle özgün bir yapıya sahiptir.

Muasırlar İslam iktisatçılarından Şevki Ahmet Dünya, bölüşümün hedeflendiği şekilde gerçekleşmesi için İslam hukukunun (şeriat) İslam iktisadını dört esas ilkeye dayandırmaya çalıştığını kaydeder. Bunlar genel hatlarıyla şöyledir:

i. Toplumdaki her bir fert için yeterli sınırın sağlanması

İslam iktisadında bölüşüm araçlarının temel hedefi toplum fertlerinin yeterli mali sınıra ulaşmasıdır. Dolayısıyla fertlerin gerek özel işlerinde gerekse kamusal alandaki işlerinde iş birliği içerisinde olmasını ve yardımlaşma suretiyle “sosyal dayanışma”nın sağlanmasını hedefler. Buna bağlı olarak toplumda güç birliğinin sağlanması için çaba sarf eder. Dayanışma, Müslüman toplumdaki bireylerin normal bir hayat yaşamasının garanti altına alınmasıdır. Bu anlamda dayanışmanın ölçüsü, toplumdaki bireyin normal bir hayat sürmesi için gerekli olan asgari sınırdır. Bu sınır; yiyecek, içecek, giyinme, barınma ve sağlık gibi ekonomik ve sosyal ihtiyaçlara göre belirlenir. Din, can, akıl ve nesli (zarûriyyât) korumak için gerekli olan mal ve hizmetlerden zaruri olan miktar değişkendir. Toplumun mevcut durumuna, asrın ölçütlerine ve yöntemlerine bağlıdır. Aynı şekilde hâciyyata nispetle de değişir. Çünkü hâciyyat ile darlık, zorluk ve meşakkat ortadan kalkar.⁴⁷ Bu temel esas, son derece önemlidir, çünkü herhangi bir bölüşüm sisteminin başarısı veya başarısızlığı bu sınırı (rahat yaşam düzeyi / sosyal refah sınırı) güvence altına alıp almaması ile ölçülür. Buradan fark ediyoruz ki yeniden bölüşüm, normal şartlarda toplumdaki bireyler için asgari yaşam sınırının sağlanması ve sosyal dayanışmayı gerçekleştirmesi açısından etkili bir araç ve önemli bir aşamadır.

ii. Her üretken hizmetin, ürettiği hizmetin karşılığına sahip olması

Bireyler, kendilerine ürün ve hizmetlerin üretiminde önem taşıyan üretken bir hizmeti sunma imkânı veren varlıklara sahiptir. Sundukları bu hizmetin semeresinden paylarına düşen hakkı almaları gerekir. Ancak bireylerin bu varlıklara

47 Muhammed Abdu'l-Mun'im, *el-İktisâdu'l-İslâmi*, s. 370.

İslam dininin öğretileri ve hükümleri ışığında sahip olması zorunluluğu vardır. Buna göre şu iki hususun altı çizilmelidir: (a) Varlık sahibi kişiler, üretimden ve bunun kârından ve değerinden yoksun bırakılmazlar. (b) Bu varlıkların haksız yere kazanılmasına izin verilmez.

Bu konuyu temellendiren Kur'an'da ve sünnette çok sayıda delil bulunmaktadır. Mesela “*Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin.*”⁴⁸ ayeti ile “*Allah şöyle buyurdu: Üç grup insan vardır ki kıyamet günü ben onların hasmıyım. Ben kimin hasmı olursam onunla davalaşırım. Benim ismimi kullanarak söz verip de sözünden dönen, hür bir kişiyi satıp parasını yiyen ve bir işçi tutup hakkıyla çalıştırdığı halde ücretini tam vermeyen.*”⁴⁹ mealindeki hadis, bu delillere örnek gösterilebilir.

iii. Sosyal Dengenin Sağlanması

Bu esasın anlamı, gelir ve servetteki eşitsizliğin kabul edilmesidir. Nitekim İslam dini, insanlar arasında rızık ve gelir eşitsizliğinin varlığını kabul etmektedir. Bu açıdan insanlar birbirine eşit değildir. Ne var ki bu gelir, ücret ve servet eşitsizliğinin çok fahiş, sınırsız ve kuralsız olmaması şartı bulunmaktadır. Bilakis toplumda sosyal dengenin sağlanması için eşitsizliğin belirli bir sınırdan olması gerekmektedir. Yani İslam iktisadı, kontrol altına alınmış bir eşitsizliği öngörmektedir. Sosyal dengenin sağlanmasıyla toplumda gelir ve servetin iyi bir şekilde bölüşümü anlamına gelen sosyal dayanışma yollarına ulaşılmaktadır. Buradan hareketle iyi bir bölüşüm sisteminin, sosyal dayanışmanın ve dolayısıyla sosyal dengenin sağlanması amacına yönelik olması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

iv. *Toplum gücünün ve kaynaklarının toplum için mümkün olan en büyük mahlakatı sağlayacak şekilde kullanılması.*

Bu, finansal bir kaynağın ve herhangi bir insan gücünün terk edilip âtlı bırakılmaması anlamına gelir. Bunu sağlamak için İslam iktisadının bölüşüm yapısı hem özel hem de kamu mülkiyetini ve bu alanlardaki projeleri içermektedir. Aynı şekilde gelir ve servet düzeyinde dağıtım araçlarını ve kaynakları da kapsamaktadır. İslam iktisadı, toplum gücünün ideal bir şekilde kullanılması için çalışan bir yeniden bölüşüm aracına sahiptir. Bölüşüm sisteminin bu nitelikte olması, sosyal dayanışmayı sağlama çabasında olduğunu gösterir. Nitekim ideal olan, İslam iktisadında bölüşümün, toplum yararına olan bu aktivasyonu gerçekleştirmek için çalışmasıdır.

48 Bakara, 2/188.

49 Buhârî, “Büyü”, 106; a.ml “İcâre”, 10; İbn Mâce, *es-Sünen*, “Ruhûn”, 4.

IV. ZEKÂT ve YENİDEN BÖLÜŞÜMDEKİ ROLÜ

Çalışmanın önceki bölümünde modern iktisat teorilerine göre bölüşüm kavramının ihtiva ettiği anlamı öğrenmiştik. Ardından İslam iktisadındaki yerini ve aşamalarını gördük. Son olarak da İslam iktisadında bölüşümün hedeflerini ve dağıtım işleminin dayandığı temel esasları açıkladık.

Zekât, daha önce de belirttiğimiz üzere bölüşümün son aşaması içinde yer alan dağıtım araçlarından biridir. Bu aşama, fonksiyonel olmayan bir esas olan, ihtiyaca dayanan yeniden bölüşüm aşamasıdır. Bu başlık altında yukarıda ortaya koyduğumuz genel esaslar ışığında çalışmamızda hedeflediğimiz hususu incelemeye tabi tutacağız. Bu amaçla İslam iktisadı bölüşüm sistemi çerçevesinde yeniden bölüşümün aracı olarak zekâtın rolünü açıklığa kavuşturma gayreti içinde olacağız. Ayrıca zekâtın dikkat çeken ve onu ayrıcalıklı kılan özelliklerine yer vermek suretiyle genelde İslam iktisadının bölüşüm sisteminde, özelde yeniden bölüşümde oynadığı esaslı rolü derinlemesine analiz edeceğiz.

A. Zekâtın Belirgin Özellikleri ve Yeniden Bölüşüm Üzerindeki Etkisi

Ferdi mülkiyet, İslam iktisadı yapısını ayakta tutan genel bir kaide niteliğindedir ve esas kabul edilir. Ancak bu, devlet mülkiyeti ve kamu mülkiyeti gibi diğer mülkiyet çeşitlerinin yok sayıldığı anlamına gelmez. Bu tür mülkiyetler ihmal edilmez, fakat aşırıya kaçmadan kabul edilir. Gerçek şu ki üretim faktörlerinin karşılığı fiyat akış sisteminin sonuçlarına göre belirlenmektedir. Üretim sürecine katılan özel mülkiyetler, insanlar arasında eşit olmadığına göre bireysel gelirlerin bölüşümünün eşit olmaması da kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkar. Gelirler eşitsizliği, haddi zatında bir eksiklik değildir. Aksine üretimde verimliliği ve rekabeti artırmak için dinamik bir güçtür. Üretim faktörlerinde olduğu gibi gelirin bölüşümünde de makul bir eşitsizliğin olmasına izin verilir. Hatta bunun üretimin çeşitlendirilmesinde rolü büyüktür. Gelirin eşit dağıtımı halinde ise üretim faaliyeti donuklaşır ve statik bir hal alır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, gelir eşitsizliğindeki farkın büyük olmamasıdır. Çünkü böyle olması, servetin çok az kişinin elinde yoğunlaşması sonucunu doğurabilir. Böylece söz konusu avantajlar tehlikeye dönüşür. Zira servetin belirli bir kesimin elinde olmasının olumsuz etkileri, ekonominin yanı sıra sosyal ve politik alanlara kadar uzanır. Ancak İslam iktisat teorisinde ekonomik ve sosyal hayatın toplumdaki itici gücünü koruması için devlete gelir dağılımının daha adil bir şekilde gerçekleştirileceği birçok yol ve araç verilmiştir. Bu araçlardan biri cebri (zorunlu) bir araç olarak konu edindiğimiz zekattır.

Bu noktada şu iki soruya cevap aramak gerekir: Zekât yeniden bölüşümün aracı olarak Müslüman toplumda nasıl işlemiştir? Sosyal dayanışmayı ve toplumda ideal/optimum bölüşümü gerçekleştirmek için nasıl bir işlev görmüştür? Bu sorulara cevap bulabilmek için zekâtı İslam iktisadı açısından toplumda yeniden bölüşümün bir aracı yapan, onu sosyal dayanışmayı ve toplum üyeleri arasındaki sosyal ve ekonomik yakınlaşmayı sağlayan bir faktör hâline getiren ayırt edici özelliklerine yer vermek gerekir.⁵⁰

Bu anlamda zekâtın özellikleri ve diğer bölüşüm araçlarından ayrıldığı noktalar etkileriyle birlikte şöyledir:

i. Zekât sosyal ve akdi boyutu birlikte barındıran bir yükümlülüktür.

Zekât, failinin sevaba nail olduğu, terk edeninin ise günahkâr olup cezalandırıldığı bir ibadettir. Bu yüzden halifelîği döneminde Ebu Bekir (r.a.) zekât vermeyenlerle savaşımıştır. Zekât vermeyi kabul etmeyenler, bu kararlarıyla toplumdan iki konuda ayrılmışlardır. Birincisi zekâtın ibadet boyutuyla ilgili olarak İslam'ın rükünlerinden birini inkâr etmeleri, ikincisi ise sosyal boyutla ilgili olarak fakir kardeşlerinin hakkını kabul etmemeleridir. Bu iki boyutun bir arada bulunması, zekâtı kısa vadede gelirin yeniden bölüşümü, uzun vadede ise servetin yeniden bölüşümü için önemli bir ekonomik araç haline getirmiştir. Bu da zekâta toplumda sosyal dayanışmayı gerçekleştirme konusunda işlevsel bir nitelik kazandırmaktadır.⁵¹ Bu noktada İslam hukukunda zekâtın fikhî açıdan belirlenen hükümlerin gelirin ve servetin yeniden dağıtımını için bir araç olarak zekâtın olumlu etkilerini en üst düzeye çıkardığını ifade etmek gerekir. Bu etkileri şu şekilde dikkatlere sunabiliriz:

Zekât İslam hukukçularının kahir ekseriyetine göre şayet şartlar gerçekleşirse deli, akıllı, büyük, küçük fark etmeksizin bütün Müslümanlara farzdır.⁵² Bu durum, malın alımında ve dağıtımında şan şöret, sosyal veya siyasi konum sebebiyle müsamaha göstermeden kadın erkek herkese tatbik edilen esaslar vasıtasıyla adalet ilkesinin uygulanması anlamına gelmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere zekâtın aynı anda sosyal ve akdi boyutlara sahip olması bölüşüm aracı olarak etkinliğini artırmaktadır. Bunu sağlayan iki faktörden biri zekâtın Müslüman birey açısından bağlayıcı bir akit mesabesinde olması, dolayısıyla zorunlu bir dini gö-

50 Muhammed Ahmed Sakr, "el-İktisâdu'l-İslâmî", s. 62.

51 Şevki Ahmed Dünyâ, *en-Nazariyyetü'l-iktisadiyye min manzûr İslâmî*, s. 239.

52 Kardâvî, *Fıkhu'z-zekat*, s. 95 vd.

rev boyutunun bulunmasıdır. Diğeri ise yardım etme güdüsünü harekete geçirip zekâtın verilmesini sağlayan manevi motivasyondur. Bu pencereden bakıldığında zekât şahsi boyutta yeniden bölüşümü gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda sosyal dayanışma ve sosyal güvenliği sağlayan toplumsal boyutu da bulunmaktadır ki bu yeniden bölüşüm için manevi bir motivasyondur.

ii. Zekât, daha önce geçtiği üzere bağlayıcı tabiatı nedeniyle bölüşümün zorunlu bir aracıdır.

Zekât, bir Müslümanın Allah rızasını umarak ve onun gazabından korkarak nisap miktarına ulaşan maldan ödediği bir farizadır. Buradan hareketle yeniden bölüşümün zorunlu bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıya sevk edeceğimiz satırlarda geleceği üzere fıkıh bilginlerinin zekâtla ilgili tespit ettiği birçok hüküm bunu ortaya koymaktadır. Kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselere zekât vermesi yasaklanmıştır. Örneğin bir baba, bakmakla yükümlü olduğu küçük oğluna zekât veremez.⁵³ Kesin şekilde bağlayıcı olan bu hüküm, toplumda servetin yeniden bölüşümünün daha iyi şekilde gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca babanın oğluna zekât vermesine izin verilmesinin makul bir izahı yoktur. Çünkü bu durumda, oğlun babanın finansal/mali dairesinin içinde bulunmasından dolayı bölüşümden söz etmek mümkün değildir. Mükellefin kendi kendine zekât vermesi anlamına geldiğinden gerçekte bir bölüşüm gerçekleşmemiş olur. Böylelikle bakmakla yükümlü olunan kimseler dışarıda tutularak bölüşümün daha geniş kitlelere yayılması sağlanmaktadır.

İslam hukukçularından bir gruba göre sağlıklı ve çalışıp kazanabilen birine zekât vermek helal değildir.⁵⁴ İktisadi açıdan bakıldığında bu hükmün, bölüşüm sistemindeki açıkların kapatılması adına önemli ve hassas bir rol oynadığı görülmektedir. Bu durumda olan birine zekât vermek, zekât müessesesinden hedeflenen sonuçları doğurmaz. Kanaatimizce zekâtın değişmez, zorunlu ve bağlayıcı nitelikteki bu hükümleri sayesinde yeniden bölüşümün bir aracı olarak önemli bir rol oynadığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede zekâtla ilgili dikkat çeken fikhî hükümlerden biri de nisap miktarına ulaşan her türlü zekât malında hilelere başvurma yükümlülüğü düştürmeyeceğidir. Buna göre zekât vermekten kaçma kastıyla zekât malının satılması, nisabın altına düşmesi için bir kısmının telef edilmesi veya yılı dolmadan

53 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, s. 482.

54 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, s. 493.

(*havelânü'l-havl*) çok az bir süre önce bağışlanması kişiden zekât borcunu düşürmez.⁵⁵ Bu hüküm, zekât yükümlüsü olan bir Müslümanın herhangi bir yolla zekât borcunu ödemekten kaçınma imkanını ortadan kaldırmaktadır. Aynı zamanda hükümetin zekât toplamasına ve sırf bunun için görevli tayin etmesine ihtiyaç bırakmadan zekât müessesine yeniden bölüşümü tam anlamıyla gerçekleştirme imkânı vermektedir. Şu hâlde İslam iktisadında zekât, sivil bir yeniden bölüşüm aracı olarak nitelendirilebilir.

Diğer taraftan, zekâtın yapısı itibariyle bağlayıcılık içermesi, Müslüman bir ferдин şahsi olarak yaratıcısı önünde, yeniden bölüşümü gerçekleştirme yükümlülüğünü zorunlu olarak üstlenmiş olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü birey zekât verme yükümlülüğünü üstlenmiş, zekât da yeniden bölüşüm vazifesini görmüştür. Aynı şekilde İslam devletinde Müslüman bireyler yasal olarak zekât ödemekle mükellef tutulmuştur.⁵⁶ Bu demektir ki Müslüman toplumda yeniden bölüşüm ameliyesi gönüllülük esasına dayanan ihtiyari bir işlem değildir. Aksine bir kesimin hakkıdır ve hakları teslim edilmediğinde yasal olarak bunu talep edebilirler. Zekât tabiatı gereği bu zorunlu hususiyeti içerdiğinden, gerçek bir yeniden bölüşüm aracıdır. Bu nedenle sosyal dayanışmayı sağlama konusunda etkin bir rol oynamaktadır.

iii. Zekât, kapsamlı oluşuyla diğerlerinden ayrılan avantajlı bir araçtır.

Bölüşümün geniş bir çerçevede gerçekleşmesine olanak sağlayan zekât bu yönüyle diğer bölüşüm araçlarından ayrılmaktadır. Zekât gerek zekâta tabi malların çeşitliliği gerek zekâtın verileceği sınıfların çokluğu açısından kapsamlı bir bölüşüm aracıdır. Bu özelliğini gösteren çeşitli yönlerinden bazıları şunlardır:

İslam hukukunda hükme bağlandığı üzere artıcı nitelikte olan ve bu nitelikte sayılan veya artma imkânı ve potansiyeli olan malların tamamı zekâta tabidir. Bu özellikte olan herhangi bir malın zekâta tabi olması için başka bir şart aranmaz. Bu anlamda altın, gümüş ve toprak ürünlerinde olduğu gibi bir malın zekâta tabi olması için hakkında şerî bir nass olması şart değildir. Bu nedenle günümüzde ortaya çıkan yeni mallar da zekâta tabi tutulmaktadır.⁵⁷

Zekât, vermekle yükümlü herkesi kapsar. Vucub ve sıhhat şartları oluştuktan sonra nisap miktarı mala sahip olan her Müslüman zekât vermekle yükümlü tu-

55 Köse, *Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye*, s. 267.

56 Şevki Ahmed Dünyâ, *en-Nazarıyyetü'l-iktisadiyye min manzûr İslâmî*, s. 237.

57 Günay, "Yeni Gelir Kalemlerinin Zekâtı", s. 591 vd.

tulmuştur. İslam hukuk ekollerinin çoğuna göre bu konuda zekât mükellefinin büyük-küçük, kadın-erkek, yönetici-vatandaş olması arasında herhangi bir fark yoktur. Sadece Hanefi mezhebine göre zengin de olsa bülüğ çağına girmemiş çocukların mallarından zekât verilmesi gerekmez. Bununla birlikte Hanefiler, çocuklara ait tarım arazilerinden elde edilen tarım ürünlerinin öşrünün yani zekâtının verilmesi gerektiği görüşündedirler.⁵⁸

Zekât sarf yerlerinin çokluğu bakımından da kapsamlı bir bölüşüm aracıdır. Nitekim Tevbe 60. ayette belirtilen sekiz sınıfa verilmesi gerekmektedir. Bunlar; fakirler, miskinler, zekât memurları, kalpleri İslâm'a ısındırılacak kişiler, köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar ve yolda kalmışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekâtın öncelikle bu sınıflardan literatürde fakir ve miskin olarak isimlendirilen bütün ihtiyaç sahiplerine verilmesi istenir. Çünkü diğerlerinin her zaman ve her yerde mevcudiyeti bu iki sınıfa göre nadirdir. Nitekim günümüz toplum yapısında köleler, zekât memurları ve müellefe-i kulüb sınıfları yer almamaktadır. Dolayısıyla bir bölüşüm aracı olarak zekâttan her ihtiyaç sahibinin payı vardır. Bu paya sahip olması için ihtiyaç sahipleri arasında bir fark yoktur ve herhangi bir tasnif de söz konusu değildir. Zekât ihtiyaç sahibi olan herkesi kapsamaktadır.

Görüldüğü üzere zekât dikey olarak hesaplanmakta ve yatay olarak dağıtılmaktadır. Bu, onun kapsamlı bir bölüşüm aracı olduğunu göstermektedir. Zekâtın dikey olarak hesaplanması, nisap miktarı mala sahip olması şartıyla zekât düşen mal türlerinin hepsini kapsaması açısından dır. Nisap, zekâta tâbi malların belirli bir miktara ulaşmasıdır ki bunun asgari sınırını ifade eder. Malın türüne göre değişen bu sınıra (nisap) ulaşıldığında malın belirli bir kısmı zekât olarak verilir. Nisap miktarının aşılması durumunda artış oranına göre zekât olarak verilecek miktar da artmaktadır. Söz gelimi ticaret mallarında nisap 80,18 gr altın veya onun değerinde bir meblağdır ve zekâtı da %2,5 oranındadır. Bu miktarın artması durumunda hesaplama nisap değil, toplam miktar üzerinden yapılır.

Diğer taraftan çağdaş araştırmacılar, daha önce bilinmeyen yeni mal türleri üzerinde durmuş ve yukarıda geçen, "Artıcı nitelikte olan her mala zekât düşer" esasına göre bu malların zekâta tabi tutulacağını ifade etmişlerdir. Buna göre günümüzde zekât düşen malların yelpazesi genişlemiştir. Dolayısıyla gelir getiren gayrimenkuller, menkul kıymetler, endüstriyel aletler, hisse senetleri, fikri ve sınıî mallar, yayıncılık ve neşir faaliyetleri gibi yeni malların ve gelir kalemlerinin hepsine zekât düşer.⁵⁹

58 Serahsî, *el-Mebsût*, III, s. 50.

59 Günay, "Yeni Gelir Kalemlerinin Zekâtı", s. 590.

Zekâtın yatay olarak bölüşümü ise yukarıda zikri geçen sekiz sınıf ve bunun türevleri bakımından toplumdaki bütün kesimleri kapsayan yapısını ifade etmektedir. Çünkü ayette sayılan sekiz sınıfın ortak noktası âcil ihtiyaç sahibi olmalarıdır. Günümüzde zekâta daha geniş bir işlev kazandırmak isteyen ilim adamlarının anlayışına göre benzer ihtiyaç sahiplerinin ve toplumsal maslahat taşıyan alanların da zekâtın sarf yeri kapsamına alınabileceği kaydedilmektedir. Bu, süreklilik arz eden bir dengeyi sağlamaya yönelik bir çaba olduğu gibi bölüşümün çerçevesini de çizmektedir. Buradan zekâtın yeniden bölüşüm üzerindeki gücü açıkça anlaşılmaktadır.⁶⁰

iv. Adalet

İslam dini her şekil ve suretteki zulümle mücadele etmek suretiyle hayatın her alanında adaleti gerçekleştirmeye çalışmıştır. Zulmün ve istismarın yol açacağı sonuçlar konusunda uyarılarda bulunmuştur. Zulüm çeşitlerinin en eskilerinden biri, gelir ve servetin kötü bir şekilde bölüştürülmesi, insanlara haklarının verilmemesidir. Gelirin ve servetin bölüşümü konusunda adaletin sağlanması, üretimde büyümenin gerçekleşmesi ve üretim sürecinin desteklenmesi bakımından önemli bir esas teşkil etmektedir. Bu aynı zamanda toplum üyelerine güven ve rahatlık verir. Bu noktada zekât farızasının uygulamada adeta adaleti temsil ettiğini ifade etmek gerekir. Zekât yükümlülüğündeki adalet olgusunu, bir kısmı üzerinde duracağımız birçok cihetten görmek mümkündür.

a) İslam hukukunda genel kabule göre sosyal statüsü, cinsi, yaşı ve konumu ne olursa olsun şartlarını taşıyan herkes için zekât farzdır.⁶¹ Bu durum tabii olarak adaleti gerçekleştirir. Zekâtın etkin hale getirilmesi ve toplumdaki muhtaç ve zayıf kesimlere adil şekilde bölüştürülmesini sağlar.

b) Zekât maldan artan kısma farz kılınmıştır. Bu artan kısmın da nisap miktarına ulaşmış olması gerekir. Nisap miktarından az olan mala zekât düşmez.⁶² Bu esas, toplumda zekât yükümlülüğünün belirlenmesinde adil bir dengenin sağlanması amacına matuftur. Aynı zamanda ödemeyi kolaylaştırmaktadır. İhtiyaç fazlası malın bir kısmının zekât olarak alınması bir kesimin ihtiyaçlarını ve sıkıntılarını başka bir kesimi ihmal etmeden giderme anlamına gelmektedir. Çünkü İslam dini hiç kimseye zulmetmeksizin bütün kesimleri ile toplumun problemlerini iyileştiren, yaralarını saran bir bölüşüm sisteminin tesis edilmesini istemektedir.

60 Abdullah Muhtâr Yûnus, *el-Milkiyye fiş-Şeriatil-İslâmiyye*, s. 101.

61 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, s. 5.

62 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, s. 15.

c) Zekât yılda bir kez verilir.⁶³ Dolayısıyla aynı maldan yılda birden çok zekât verilmaz. Bu hüküm, çifte vergilendirmede olduğu gibi çifte zekâtı önlemek içindir. Yani bir maldan sene içinde iki defa zekât almak caiz değildir. Kuşkusuz ki bu, insanların maslahatını koruma ve onların mali açıdan zarar görmelerini önleme maksadı taşımaktadır. Böylelikle toplumda bir açıklığa mahal verilmemiş olur. Bu da adaletin tam anlamıyla tesis edilmesi anlamına gelir.

d) Zekât ortaya konan çabaya, emeğe ve masrafa bağlı olarak farz kılınır. İlgili fikhî hükümler çerçevesinde bu kolaylıkla gözlemlenebilmektedir: Örneğin hayvanlardan sadece sâime olana (senenin çoğunda merada otlanan) zekât düşer. Ahırda yem verilerek beslenen hayvanlar zekâta tabi değildir.⁶⁴ Bir diğer örnek olarak toprak mahsullerinden alınan oşür zekatını gösterebiliriz. Zira toprak mahsullerinden yağmur ve nehir sularıyla sulananlardan 1/10 oşür alınırken kova veya kuyu gibi bireysel çaba ile sulananlardan 1/20 oranında oşür alınır. Bu hükmün dayanağı, “*Toprak mahsullerinden- yağmur ve nehir sularıyla sulananlarda onda bir, kova ile (el emeği) sulananlarda yirmide bir oranında zekât vardır.*”⁶⁵ hadisidir. Görüldüğü üzere her iki örnekte de verilecek zekâtın miktarı harcanan çaba ile ters orantılıdır. Şayet bu bir şeye delalet edecekse zekât yükümlülüğünün ne ölçüde adil olduğunu gösterir.

e) İslam dini, adaletin tam olarak yerine getirilmesi adına belirli şartlar dahilinde zekâtı toplamakla görevli memurların seçilmesi üzerinde titizlikle durmaktadır. Çünkü zekât kurumunun kendisi kadar doğru usullere göre toplanması da toplumsal adaleti etkileyen bir faktördür. Buna göre zekât memurlarının adalet, merhamet ve hikmet sahibi kişilerden seçilmesi öngörülmektedir. Bu durum, toplanan zekât mallarının iyi bir şekilde yeniden bölüşümünü sağlayacaktır.⁶⁶

v. Zekâtın vacip olması ve ödenmesi için nisap miktarına bağlı kılınması

Zekât, dinen zenginlik ölçüsü kabul edilen miktarda (nisap) mala sahip olan Müslüman üzerine farz olur. Başka bir deyişle zekât yükümlülüğü, malda nisap miktarıyla kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt, toplumda ihtiyaç sahibi olmadığı ve bir miktar mala sahip olduğu halde bazı bireylerin zekâttan muaf tutulması anlamına gelmektedir. Ancak bu, oldukça sınırlı bir muafiyettir. Yani normal koşullarda toplum üyelerinin çoğu bu nisap miktarına sahip olur ve mallarından

63 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, s. 32.

64 Serahsî, *el-Mebsût*, II, s. 154.

65 Buhâri, “Zekât” 55.

66 Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-harâc*, s. 146.

zekât ödemekle yükümlü olurlar. Öte yandan nisabın altındaki miktarın zekâtтан muaf utulması esasında fakirleri ve dar gelirli zümreyi korumaya yöneliktir. Çünkü asgari sınırın altında mala sahip olmaları durumunda zekât vermeyerek kendi ihtiyaçlarını daha rahat bir şekilde görme imkânı bulurlar. Böylece başkalarına muhtaç olmaktan korunurlar. Buna göre zekât mükellefiyeti açısından toplumda üç grup insan söz konusudur. Zekât verenler, zekât alanlar ve sahip oldukları servet nisap miktarından az olduğu için zekât yükümlüsü olmadığı halde zekât almayanlar. Her şeyden önce bu, adil gelir dağılımında zekâtın rolünü ortaya koymaktadır. Yanı sıra bu işlevi ve özellikleri sayesinde yeniden bölüşüme ne ölçüde katkıda bulunduğunu göstermektedir.

vi. Zekât, tekrar eden, düzenli, kalıcı ve istikrarlı bir araçtır.

Zekâtı doğru ve etkili bir bölüşüm aracı haline getiren özellikleri arasında kalıcılık ve istikrar vardır. Bunun bir gereği olarak her sene fakirlerin ve muhtaçların yenilenen ihtiyaçlarını karşılamak için altın ve gümüş gibi üzerinden bir yıl geçmesi şart olan ticaret mallarından veya toprak ürünleri gibi mevsimsel mallardan düzenli olarak ödenir. Şu hâlde zekât periyodik olarak her sene aynı yolla ve aynı oranda alınır. Bu nedenle birkaç sene boyunca ödenmese dahi mükellefin zekât borcu düşmez. Zekâtın bu şekilde her yıl ödenmesi, onun süreklilik arz eden bir araç olmasının teminatıdır. Öte yandan, kişi her yıl malının bir kısmını zekât olarak vermek zorunda olduğundan mal varlığını zekâta yedirmek istemeyecek, onu nemalandırma mecburiyetinde kalacaktır. Buna göre zekâtın düzenli ve devamlı olması kişiyi yatırım yapmaya sevk ederek üretime dayalı bir ekonominin oluşmasına katkıda bulunmaktadır.⁶⁷ Zekâtın bu özelliği, kime farz olacağını, akabinde gelirin mülkiyet sahipleri ve mülkiyet sahibi olmayanlar arasında yeniden bölüşümünü etkilemektedir. Verdikleri zekât miktarınca mülkiyet sahiplerinin mal varlığı azalırken, mülk sahibi olmayanlar da zekâtтан aldıkları pay oranınca ek gelir sağlamış olurlar. Bu zaviyeden bakıldığında zekâtın toplumsal dengenin korunması ve gelirlerin bireyler arasında yeniden bölüşümüne katkıda bulunan yönü bir kez daha karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle zekât, sınıflar arasındaki gelir ve servet farkını aza indirmenin ileri ve öncü bir adımı olarak değerlendirilebilir. Tüm bunlardan hareketle şöyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür: Zekâtın devamlılığı ve düzenli olarak tahsil edilmesi, gelirin yeniden bölüşümü neticesinde toplumsal dengenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.⁶⁸

67 Mustafa el-Hatib, *Eseru'z-zekât*, s. 406; el-Heysemi, *Cevâ nib fi felsefeti'z-zeka*, s. 10.

68 Muhammed Ahmed Sakr, "el-İktisâdu'l-İslâmi", s. 65.

vii. Zekât mallarının yatırım alanında işletme sermayesi olabilmesi

İlim adamları; fakirler, miskinler ve diğer sarf yerlerinin yararına olduğu düşüncesiyle zekât mallarından fazla olan miktarın, değerlendirilmesi ve artırılması için çalışan, üretime dayalı kalkınma projelerinde kullanılmasında bir sakınca görmemiş, hatta bunu teşvik etmiştir. Ancak bu yatırımın borsa gibi şekli alanlarda değil kalkınma alanlarında yapılmasını şart koşmuşlar, bunun yanı sıra finansal istihdamın da yalnızca şer‘î olarak makbul alanlarda olabileceğini belirtmişlerdir.

Zekât mallarının yatırım alanlarında işletilmesi, özellikle istihdam yoksul ve muhtaç olanlar içinse toplumun gelişmesine ve işsizler için yeni iş alanlarının oluşmasına yol açar. Bu yatırım, toplumu işsizlik, enflasyon ve yoksulluk gibi dahili hastalıklardan korur. Bu da zekât mallarının yatırıma aktarılmasının sosyal dayanışmaya götüren yeniden bölüşümü gerçekleştirmeye çalıştığı anlamına gelir.

viii. Zekât mallarının bir kısmı doğası gereği zekâtın sarf yerleri olan sekiz sınıfın ve özellikle de fakirlerin maslahatını koruyacak niteliktedir.

Kuşkusuz zekât mallarından en fazla istifade eden kesim fakirlerdir. Bu bize İslam dininin bu kişilerin ihtiyaçlarını doğrudan karşılama konusundaki arzusunun açıkça göstermektedir. Nitekim öncelikle zekâtın sarf edileceği yerler önem sırasına göre kategorize edilerek zekât gelirlerinin dağıtımında bu sıraya riayet edilmesi sağlanmıştır. Bu nedenle öncelikli ihtiyaç sahipleri varken önem sırasına göre alt sıralarda bulunan sarf yerlerine zekât verilmesinin önüne geçilmiştir. Bunun yanı sıra zekât olarak verilecek malların en iyisinin verilmesi istenmiştir. İktisadi açıdan bunun oldukça önemli bir anlamı ve sonucu vardır. Neticede zekât gelirleri, satın alma gücündeki düşüşten büyük ölçüde korunmuş olmaktadır. Zira hayvanlarda olduğu gibi canlı varlıkların ve toprak ürünlerinin zekâtı ya aynî olarak zekât malının bizzat kendisinden ödenir ya da o dönemde geçerli olan parasal değerinin karşılığı verilir.⁶⁹ Böylelikle zekâttan yararlanan kişilerin satın alma gücü enflasyon ve yüksek fiyatlar karşısındaki olumsuzluktan korunur ve zekât, topluma hizmet konusunda iktisadi açıdan sabit bir sosyal güvenlik kurumu haline gelir. Aynı durumun gelirin yeniden bölüşümü üzerinde de etkili olduğunu görülmektedir. Zekâtın bu fonksiyonu yukarıda zikri geçen sabit hükümleri ve hedefleri sebebiyledir. Bu durum onu, gelirin yeniden bölüşümü, ihtiyaç sahiplerinin korunması ve toplumda sosyal dayanışmanın sağlanması için çalışan etkin bir ekonomik araç olarak yetkin hale getirir.

69 Erturhan, “Zekât ve Kurban’da Kıymet Ödemesi”, s. 16 vd.

ix. Zekât esneklik özelliğine sahip bir araçtır.

Zekâtı diğer bölüşüm araçlarından ayıran bir diğer özelliği de uygulamada esnek bir iktisadi araç olmasıdır. Yani zekât, yapısı ve hükümleri itibariyle toplumsal denge açısından aniden meydana gelen açıkları kapatma ve sorunları çözüme kavuşturma konusunda yeterli bir kurumdur. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse mal sahibi dilerse nisaba ulaşmış olan malının zekâtını sene dolmadan önce de verebilir. Bu esnek hüküm toplumsal bir maslahatı gerçekleştirmeye matuftur.⁷⁰ Zekât, bu esnekliği sayesinde toplumun herhangi bir dönemde -tarih boyunca defalarca vuku bulduğu gibi- kuraklık, ekonomik kriz vb. bir durumla karşılaşması halinde sürecin en az zararla yönetilmesine önemli derecede katkıda bulunur. Nitekim bu makalenin yazıldığı tarihte (2020-Nisan) Covid-19 virüsü sebebiyle içinden geçtiğimiz pandemi süreci bu anlamda dikkat çekici bir örnektir. Bu süreçte kimi işini kaybetmiş, kimi vadesi dolan borçlarını ödemekte zorlanmış, kimi de temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında sıkıntıya düşmüştür. Bu nedenle salgın sürecinden kısa vadede etkilenmeyen zenginlerin ve iş insanlarının henüz vakti gelmemiş zekatlarını önceden vermelerinin önemi ortaya çıkmıştır. Nitekim salgın döneminde fetva kurullarına en çok sorulan sorulardan biri, zekâtın önceden verilmesinin hükmü hakkındadır. Bu da zekâtın esnek yapısının olağanüstü dönemlerde oynadığı rolün canlı bir şahididir.

Şayet zekâtın, olağan/normal şartların dışında ödenmesi seçeneği olmasaydı, toplumsal hatta küresel düzeyde meydana gelen olağandışı dönemlerde ekonomik sorunlarla mücadele konusunda zekât mallarının bir katkısı olmazdı. Bu nedenle her ne kadar yılın dolması (havl) zekâtın sıhhat şartlarından biri olsa da bireysel, toplumsal ya da küresel bir gereksinim karşısında önceden ödenmesi yıldınlmüne mahsuben geçerli olur. Buradan hareketle bu esnek politikanın sosyal birçok sorunun çözümünde pay sahibi olacağını belirtmek gerekir. Özellikle de bu esneklik, devlet politikasına, devletin ve halkın maslahatını gözeten adil hükümet başkanının görüşlerine uygun şekilde olursa sosyo-ekonomik sorunların çözüme kavuşturulmasında zekâtın payı ve etkisi daha büyük olur. Ezcümle bu esneklik, zekâtın yeniden bölüşüm konusunda adalette öncü bir rol oynamasını sağlamaktadır.

x. İslam'ın zekâtı mülk edinme sebeplerinden biri olarak görmesi

Müslüman ilim adamları, zekâtın sarf yerlerini açıklayan ayeti şöyle tefsir etmişlerdir: Ayette sayılan ilk dört sınıfa (fakirler, miskinler, âmiller ve müellefe-i

70 Kâsâni, *Beda'iu's-sanâi'*, II, 15.

kulûb) zekât malı özel bir mülkiyet ile temlik edilirken, son dört sınıftakilerin şahsına değil bir kesime temlik edilir. Bu tefsire iktisadi perspektiften bakarak bir analize tabi tutacak olursak şu noktaların altını çizebiliriz: Zekâtın felsefi arka planında Şâri', fakir ve miskinlerin ihtiyaçlarını ve sıkıntılarını gidermeyi hedeflediğinden onların zekât malına özel mülkiyetle sahip olmalarını istemiştir. Buna karşılık, borçluların zekât malına özel mülkiyetle sahip edilmemeleri, onların zekâtı borçlarını ödemek üzere hak etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle şahsi temlik onların değil alacaklıların hakkıdır. Dikkat edilirse bu ayrıntı, Şâri'nin zekât fonlarını en iyi şekilde kullanma ve yönetme arzusunda olduğuna ve buna da insanları teşvik ettiğine dair önemli kanıtlar içermektedir. Bu da gelir ve servetin dağıtımını konusunda arzu edilen ideal hedef gerçekleşecek şekilde, insanların ihtiyaç duyduğu düzeyde malların bölüştürülmesi ve zekâtın yeniden bölüşümün etkin bir aracı olduğu anlamına gelir.

x1. Zekâtın ödeme zamanı, toplanma şekli ve miktarında uyumluluk

Zekâtın yeniden bölüşüm sisteminde etkin bir araç olmasını sağlayan özelliklerinden biri de felsefi, teorisi ve uygulanması arasındaki uyumluluktur. Bu uyumluluk farklı yönlerden karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; zekâtın vakti, toplama ve/veya verme keyfiyeti ya da miktarının belirlenmesi gibi hususlarda açıkça görülmektedir. Buna göre toprak ürünlerinde hasat zamanı; altın, gümüş, diğer paralar, ticaret malları ve hayvanların zekâtı üzerinden bir yıl geçtikten sonra tahakkuk eder. Zekât, malın en iyisi veya en kötüsünden değil orta halli olanlarından alınır. Bunu adaletin zirvesi olarak değerlendirmek abartılı bir ifade olmayacaktır. Zekât düşen malların miktarı objektif bir kriter olan nisaba bağlanmıştır. Böylece nisap miktarı mala sahip olmayanlar yükümlülükten muaf tutularak toplumsal denge gözetilmiştir. Zekâttaki bu ve burada zikri geçmeyen fakat birçok açıdan gözlemlenebilen uyumluluk, sosyal dengiyi korumaya ve ideal bir bölüşümü gerçekleştirmeye katkı sağlamaktadır.⁷¹

SONUÇ

İslam iktisadında bölüşüm sisteminin bir aracı olarak zekâtı ele aldığımız bu çalışmada ulaştığımız başlıca sonuçları birkaç madde halinde dikkatlere sunabiliriz:

71 Mustafa el-Hatib, *Eseru'z-zekât*, s. 408.

1) Zekât, bizzat üretime katılmayanların veya katılma imkanından yoksun olanların milli gelirden pay almasını sağlayan fonksiyonel olmayan bir bölüşüm aracıdır.

2) Serbest piyasa ekonomisindeki üretim faktörlerinin payına düşen gelirlerin hemen hepsi üzerinde yerine getirilmesi zorunlu olan bir hak olarak kapsamlı bir bölüşüm aracıdır.

3) Olağanüstü ve istisnai durumlarda vakti gelmeden ileriye mahsuben öde-nemeyen esnek bir bölüşüm aracıdır. Bu durumlarda ekonomik sıkıntılara kısa va-delî çözüm üretmek önemli bir görev ifa etmektedir.

4) Bizzat üretim sürecine katılanların hakkını koruyarak şartları tutan her-kesten alınmak suretiyle ihtiyaç sahipleri arasında yeniden bölüşümü sağlayan adil bir bölüşüm aracıdır. Bu özelliğinin bir gereği olarak sadece üzerinden bir yıl geçmiş nisap miktarı mallardan alınmaktadır.

5) Her yıl periyodik olarak gerçekleşen istikrarlı bir bölüşüm aracıdır. Böylece âtil fonların ekonomiye kazandırılması noktasında etkin bir rol oynamaktadır. Bu da haliyle üretim miktarını arttırarak ekonominin canlanmasını sağlamaktadır. Ayrıca gelirin tabana yayılması noktasında alınan tedbirlerin devamlılığını sağla-yan bir sosyal güvenlik kurumudur.

Netice itibariyle zekât, geliri dağıtmada değil yeniden dağıtmada rol almaktadı-ır. Onun bu rolü, gelirden yeterince pay almamış kesimleri rahatlatma noktasın-da ortaya çıkar. Bu nedenle İslam iktisadında üretim henüz oluşurken adil ücret esası ve faiz yasağı gibi bölüşüm araçlarının etkin rol almasının, sosyal dengenin ve adil gelir dağılımının sağlanmasını daha işlevsel hale getireceği unutulmaması gereken bir husustur.

Kaynakça

- Abdu'l-Mun'im, Muhammed, *el-İktisâdu'l-İslâmi*, Cidde: Dâru'l-Beyânî'l-Arabiyye, 1406.
- Aktan, Hamza, "İhya", *DİA*, 2000, XXII, 7-9.
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, thk. Fehmi el-Hüseynî, Beyrut: Dâru'l-Cil, 2003.
- Ânî, Halid Abdürrezzâk, *Masarifü'z-zekat ve temlikuha fi havi'l-Kitab ve's-Sünne*, Umman: Dâr Usâme, 1999.
- Aybakan, Bilal, "Temlik", *DİA*, 2011, XL, 428-430.
- Aydın, Murat, "Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı", *Akade-mik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 57 (2016): 55-72.

- Bayındır, Servet, "Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 3 (2005), 139-157-157.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslamiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, Dımeşk: Dâr İbn Kesir, 2002.
- Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri-1*, Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- Döndüren, Hamdi, "Müsâkât", *DİA*, 2006, XXXII, 70-71.
- Dönmez, İbrahim Kafi, "Niyet", *DİA*, 2007, XXXIII, 169-172.
- Dünyâ, Şevki Ahmed, *en-Nazariyyetü'l-iktisadiyye min manzûr İslâmî: Durûs fi'l-iktisâdi'l-İslâmiyye*, y.y., 1984.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi, *Sünen*, thk. Şuayb Arnâut - Muhammed Kamil, Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-âlemiyye, 2009.
- Ebû İsmail, Ahmed, *Usûlü'l-iktisâd*, Kahire: Dâru'n-Nehdâti'l-Arabiyye, 1979.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâbü'l-harâc*, thk. Taha Abdurrahman Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed, Beyrut: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.
- Efe, Ahmet, "İslam Ekonomisinde Üretim Faktörleri ve Fiyatlandırma Sistemi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/13 (28 Ocak 2018): 199-218.
- Erdoğan, Mehmet, "Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi", *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, ed. Yunus Vehbi Yavuz, Bursa: Kurav Yayınları, 2006, s. 59-168.
- Erkal, Mehmet, "Zekât", *XLIV*, 2013, 207-209.
- Erturhan, Sabri, "Zekat ve Kurban'da Kıymet Ödemesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (15 Haziran 2006), 13-47.
- Gedikli, Fatih, "İbdâ", *DİA*, 1999, XIX, 262-263.
- Genç, Sema Yılmaz - Süloğlu, Duygu, "Toplumsal İlişkiler, Bölüşüm", *İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar*, ed. Serkan Kekevi - İlhan Eroğlu - Yusuf Temür, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2017, s. 165-188.
- Gözübenli, Beşir, "İktâ", *DİA*, 2000, 49-52.
- Günay, Hacı Mehmet, "Mal Varlığı Kavramı ve Yeni Gelir Kalemlerinin Zekâtı", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2017, s. 571-609.
- Haddâd, Ebû Bekir, *el-Cevheretü'n-neyyire*, thk. İlyas Kaplan, II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2006.
- Hatîb, Mahmud İbrâhim Mustafa, *Eseru'z-Zekâti fi İâdeti Tevzîid-Dahl*, (doktora tezi, 1414/1994), Bahawalpur İslam Üniversitesi.
- Heysemi, Abdu'l-Settar İbrahim Rahim, *Cevânib fi felsefeti'z-zeka*, Ürdün: Zekat Araştırmaları Felsefesi, 1410/1990.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- Güman, Osman, "Zekat Nisabına Dair Çağdaş Yaklaşımlar", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 4/3 (2018): 62-73.
- "Zekât Nisab Değerlerinin Güncellenmesi", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz, 687-710, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Karadağ, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*, trc. Abdullah Kahraman, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Kardâvi, Yusuf, *Fıkhu'z-zekat*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Kâsânî, Ebi Bekr Alâuddîn b. Mes'ud, *Beda'iu's-sanâi' fi tertibi's- şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1986.
- Kesici, Recep, *İslam Hukukunda Mülkiyeti Aslen İktisap Yolları*, (yüksek lisans tezi, 2019), Kastamonu Üniversitesi.
- Köse, Saffet, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Mikdad, Muhammed İbrahim - Ukkâşe, Ahmed Hâlid, "Heykelü'l-iktisâdî'l-İslâmî fi'l-intâc ve't-tevzi", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmîyye li'd-Dirâsâti'l-İktisâdiyye ve'l-İdâriyye*, 22/2 (2014), 43-74.
- Nâmık, Salâhuddîn, *Tevzîu's-serveti beyne'n-nizâmeyni'r-raşumâli ve'l-iştirâki*, Mısır: Dâru'l-Meârif, 1967.
- Ongan, Nilgün Tunçcan, "İslam Ekonomisinde Bölüşüm", *Çalışma ve Toplum Dergisi* 19/4 (2008), 213-238.
- Öztürk, Musa, *İktisadi Sistemlerde Bölüşüm ve Ortaklık Ekonomisi*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2013.
- Öztürk, Musa - İnan, Şükrü, "İktisadi Sistemlerde Bölüşüm Sorunu: Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Ortaklık Ekonomisi", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 5/2 (01 Aralık 2014), 24-55.
- Öztürk, Nazım, "Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1/24 (2010), 59-90.
- Pehlivan, Muhammed Seyid, *Gelir Dağılımı Eşitsizliğine Devletin Müdahale Araçları: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Örneği*, (sosyal yardım uzmanlık tezi, 2009), Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Sadr, Âyetullah Uzmâ Seyyid Muhammed Bâkır, *İktisâdunâ*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1338.
- Sakr, Muhammed Ahmed, "el-İktisâdu'l-İslâmî: Mefâhîm ve Mürtekezât", *Buhûs Muhtâra mine'l-Mu'temerî'l-Alemîyyi'l-Evvel*, el-Merkezu'l-Âlemi li Ehbâsi'l-İktisâdî'l-İslâmî, 1401/1981.
- Savaşan, Fatih, "Sosyal Adaletin Sağlanmasında İslâmî Yol ve Zekâtın Abartılan Rolü", *Sakarya Üniversitesi*, 2016, <https://haber.sakarya.edu.tr/sosyal-adaletin-saglanmasinda-islami-yol-ve-zekatin-abartilan-rolu-h43285.html>.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme, *el-Mebisût*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Sırım, Veli, "Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslâm Ekonomisinde Zekât'ın Yeri", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (31 Mart 2018), 111-122.

- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an Yolu Meali, <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/> (Erişim 05 Mayıs 2020).
- Tabakoğlu, Ahmet, "Nisab, Para ve Gelir Dağılımı", *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, ed. Yunus Vehbi Yavuz, Bursa: Kurav Yayınları, 2006, s. 19-32.
- Tancı, Muhammed b. Tavit, "Zekâtın Ödenmesine Dair Bazı Mülahazalar: Nisap Teorisiyle İlgili Bir Tahlil, çev. İbrahim Hakkı İnal, *İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler*, ed. Sönmez Kutlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, s. 409-415.
- Temür, Yusuf, "Refah Devleti Kapsamında Negatif Vergi ve İslam Ekonomisinde Zekât Müessesesi", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 6/12 (22 Ağustos 2017), 114-124.
- Üdi, Rıfat, *Nazariyyetü't-Tevzi'*, Kahire: Dâru't-Tibâati'l-Hadisiyye, 1394/1974.
- Uludağ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Yaka, Zeki, "İslam İktisadının 'Adil Gelir Dağılımı' İlkesi ve Bunun Sosyal Refaha Katkısı", *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 13/13 (01 Ocak 2017), 255-287. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1319>.
- Yûnus, Abdullah Muhtâr, *el-Milkiyye fiş-Şerîati'l-İslâmiyye ve devruhâ fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Mısır: Müessesetü Şebâbi'l-Câmiati'l-İskenderiyye, 1987.
- Zerkâ, Muhammed Enes, "Nazmu't-tevzi'l-İslâmiyye", *Mecellet ebhâsi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, 2/1 (1984), 3-57.